

Bastionide ring

Jalutuskäik mööda Narva kindlustusehitisi

Narva

Soodus asend piiril kaubateede ristumiskohal on võimaldanud linnal ja tema kodanikel suuri rikkusi teenida. Kuid sõdade ja konfliktide korral tegid seesama asukoht ja ka rikkused Narvast esimese märklaua. Seepärast on enamik valitsejaid, ja neid on Narval aegade jooksul olnud palju, andud oma panuse linna kindlustamiseks. Enamasti tähendas see olemasolevate rajatiste täiendamist ja ümberehitamist, kuid mitmel korral ka päris uute kaitse-süsteemide rajamist. Nii investeeriti sajandite jooksul Narva kindlustamise tohutuid ressursse. Ja sellest hoolimata ei suudetud ära hoida linna korduvat

vallutamist. Tegelikult oligi ju vallutamatu linn ideaal, mis võis korraks isegi pea-aegu teostuda, kuid mis järgmisel hetkel relvastuse arengu tõttu (muuhulgas ise oma vallutamatuses seda arengut provotseerides) purunes. Narva ei saavutanud seda ideaali isegi korraks, hulleml veel, sageli jäädi kaitserajatiste moderniseerimisega suisa hiljaks. Nii ka Põhjasõjas 18. sajandi alguses, kui rootslaste rajatav ülivõimas bastionide-süsteem napilt enne selle valmissaamist Vene tsaari Peeter I poolt vallutati. Narva tänaseni säilinud kindlustusi iseloomustab mitmekihilisus, segunenud on erinevatel aegadel erineva relvastuse tõttu kasutusel olnud kaitseehitiste tüübid. Kuid teisalt näeme ka võrdlemisi

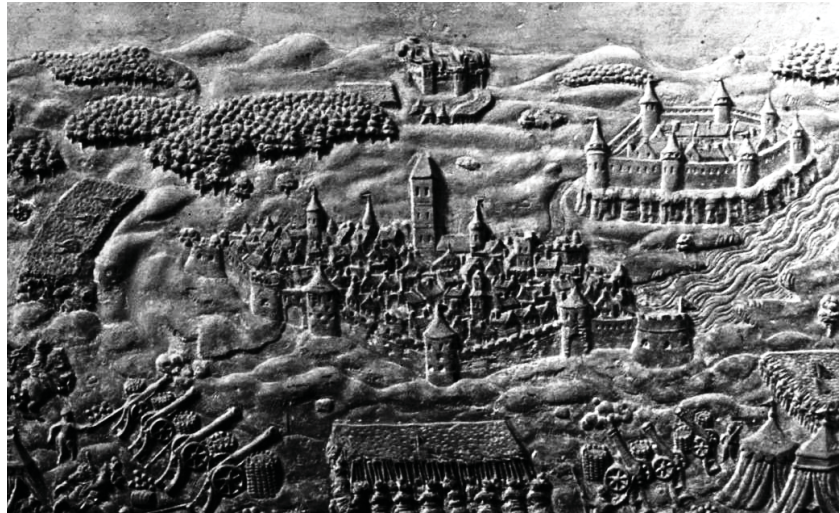
“tõupuhtalt” säilinud fortifikatsioonisüsteeme, näiteks neidsamu rootslaste ehitatud bastioneid. Et aga Hermannilinnus on arvukatest ümberehitustest ja Narvat tabanud sõdadest hoolimata säilitanud keskaegse ilme, on lausa väike ime. Ainult tänu sellele “imele” saame täna nautida erakordset vaadet üksteist justkui valvavatele Narva Hermannilinnusele ja Ivangorodi linnustele. Mitte kuskil mujal maailmas ei avaldu vastuolu ja rivaliteet Lääne Rooma ja Ida Rooma tsivilisatsiooni vahel nii selgelt.

Vaade Narvale õhust. Foto: Juri Škabara.

asuva siseõuega säilinud tänaseni. Ordu ajal ehitati välja ka Hermanni torn, selle vajaduse tingis Ivangorodi linnuse rajamine venelaste poolt Narva jõe vastaskaldale 1492. aastal.

Linna ümber ehitas ordu müüri, mis kahjuks pole tänaseni säilinud (1777. aastal anti korraldus selle jäänuste lammutamiseks). Kirjelduste põhjal teame, et müüris oli neli väravat: Viru värav läänes, Karjavärav põhjas, jõesadamasse viiv Vana värav idas ja Vee- ehk Väikevärav lõunas. Väravad olid üle löödud raudplaatidega, nende ees olid tõstesillad. Umbes kilomeetri pikkust linnamüüri kindlustasid vähemalt seitse torni. Linnamüüri ümbritses vallikraav. Ordu aja lõpu poole linnamüüri täiustatakse, väravaid tugevdatakse eesväravatega

Tallinnas toomkirikus Rootsi väejuhi Pontus de la Gardie hauamonumendil kujutatud stseen 1581. aasta lahingust on teadaolevalt esimene kujutis Narvast ja ühtlasi ainuke, millel on näha keskaegset linnamüüri.

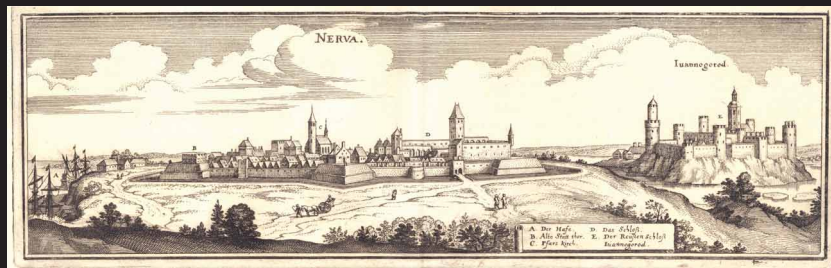
ja kasutusele võetud suurtükide tarbeks kohandatakse mitmed keskaegsed müüritornid spetsiaalseteks suurtüki-

tornideks ehk rondeelideks, neist kaks on linnuse läänehoovi nurkades ümberehitatud kujul säilinud tänaseni.

Esimesed bastionid

1558 vallutasid ordult Narva linna venelased, neilt 1581 aga omakorda rootslased. Tolleaegne kroonika kirjeldab üksikasjalikult, kuidas rootslased oma ennenägematult “suurte ja paksude” suurtükkidega kahe päeva jooksul Narva linnamüüri sisse suured augud tulistasid. Ehkki tulirelvadele üleminek oli toimunud juba orduajal, olid Narva kaitseehitised jäänud peaaegu moderniseerimata ja püssirohu ajastuks lootusetult vananenud.

Linna uued peremehed mõistsid seda väga hästi. Praktiliselt kohe pärast Narva vallutamist koostati Rootsi kuninga

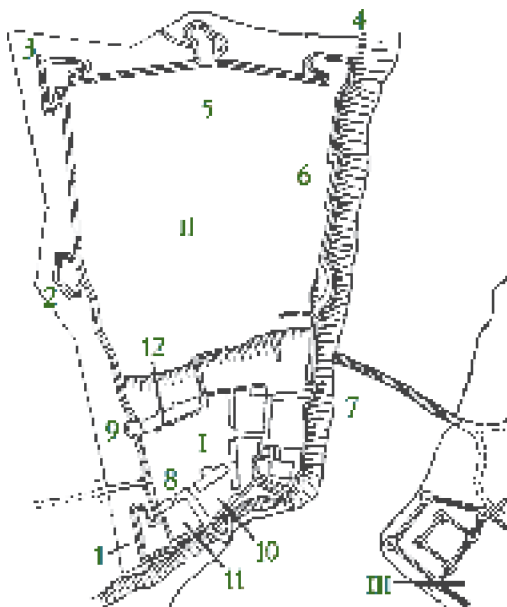
Johann III käsul Narva linnuse puust makett ja alustati uuendustöid. Ehitavad kindlustused järgisid senist kesk-aegset linnamüüri asupaika, tegemist oligi pigem olemasolevate kindlustuste tugevdamisega, kui uute rajamisega. Vana linnamüüri nurkadesse ehitati seniste kesk-aegsete tornide asemel mullaga täidetud tornid ehk basteid, kokku neli. Lisaks kindlustati 17. sajandi alguses linnamüüri mullavallidega.

17. sajandi kahekümnendatel aastatel ehitustööd jätkusid. Alustati kaitseehi-

tiste viimase sõna, bastionide ehitamist. Sisuliselt olid bastionid basteide edasiarendus, erinevalt ümaratest basteidest võimaldasid kandiliste seintega bastio-

Üleval: Vaade bastionidega täiendatud Narva keskaegsele linnamüürile. Narva linnamüüri vasakus nurgas Kuningavall, keskel Vanavall ja paremal Kristlasvall (Matthäus Meriani vanem, u. 1638. Ofort Martin Zeilleri “Topograafiafiast”, Frankfurt 1652).

nid (hilisema määratluse järgi uusitaalia tüüpi bastionid) oma külgi kahuritulega paremini kaitsta. Ka seekord piirdu ti pigem keskaegsete kindlustuste ümber-ehitamisega, püüdes seniseid kindlustusi maksimaalselt ära kasutada. Bastionide vahelisteks müüri lõikudeks jäi keskaegne linnamüür, bastionide endi ehitamiseks kasutati ära basteid. Kesk-aegsetest väravatest suleti ümber-ehitus-tööde käigus Viru värav, mis jäi selle peale rajatud Vanavalli sisse. Kasutusse jäid jõe poole avanenud Väike Rannavärav ehk Vana Rannavärav ja Veevärav. Põhja avanev Karjavärav

renoveeriti ning kindlustati täiendavalt tugeva tornehitise ja rondeeliga.

Sellega lõppebki tulirelvadeaegsete ehk uusaegsete kindlustuste rajamise esimene periood Narvas. Tänapäevani on sellest ajast säilinud Kristlasvalliks nimetatud paekivimüüridega tugevdatud muldvall. Narva vanalinna territooriumil kõrgub aga kungas, mis on tegelikult Kuningavalli nimelise bastioni varemed, sisaldades tõenäoliselt selle bastioni aluseks olnud basteid või isegi basteile eelnenud keskaegse torni jäänuseid.

Teadaolevalt esimese, 1634. aastast pärit Narva kaardi põhjal tehtud skeem näitab, et selleks ajaks oli üleminek bastionidele on juba toimunud. I Narva Hermannini linnus, II Narva vanalinn, III Ivangorodi kindlus, 1) Kristlasvall, 2) Vanavall, 3) Kuningavall, 4) Liivavall, 5) Karjavärav, 6) Vanavärav (ka Vana Rannavärav või Väike Rannavärav), 7) Väike värav (ka Veevärav), 8) Lossivärav (ka linnuse Vana värav), 9) rondeel, 10) linnuse lõunatorn, 11) arsenal relvameistrite ja töökodade jaoks, 12) Suur Kivisaal.

1. Bastion Fortuna (Õnn), 17. saj. lõpp.

2. Bastion Triumph (Triumpf), 17. saj. lõpp. Bastionist lõunas asus 1822. aastal valminud Peeter I värav, sellelt sai nime ka Peetri plats.

3. Bastion Fama (Maine), 17. saj. lõpp. Ainuke Dahlbergi Narva bastion, mis pole tänaseni säilinud.

4. Bastion Gloria (Kuulsus), 17. saj. lõpp. Bastionil asuv Kunstigalerii hoone ehitati 18. saj. II poolel püsirohuidaks.

5. Bastion Honor (Au), 17. saj. lõpp. Pärast bastioni jõepoolse seina purustamist Põhjasõjas, 1704. aasta augustis, vallutasid Vene väed siitkaudu tormijooksuga Narva linna.

6. Bastion Victoria (Võit), XVII saj lõpp. Narva kõige võimsam bastion, esiseina (fassi) kõrgus 16 meetrit. Purustati Põhjasõjas 1704. aastal, pärast sõda renoveeriti.

7. Bastion Pax, 1670. aastate II pool. Kandis alguses nime Wrangel (hüütud ka Vanaks batsioniks), hiljem kinnistus nimi Pax, kuna sama nime kandis Erik Dahlbergi projektil Wrangeli asemele kavandatud bastion. Põhjasõja tõttu jäi bastion tegelikult ümber ehitamata.

8. Kaitseehitis Spes (Lootus), 17. saj. lõpp.

9. Bastion Kristlasvall, esimene etapp 1583-85, 17. saj. I kolmandikul ehitati ümber uus-itaalia tüüpi bastioniks. Ainuke säilinud vanema ehitusetapi bastion Narvas. Renoveeriti 1970. aastatel.

10. Pimevärava asukoht. Samas asus keskaegne Rannavärv (nimetatud ka Väike Rannavärv või Vana Rannavärv, Vana värv). Rekonstrueeriti 1676-80, seejärel hakati hüüdma Uueks värvaks. Kuna värvakäik oli kaitseotstarbel kaarekujuline, siis kinnistus hiljem nimetus Pimevärv, siit sai

omakorda nime Pimeaed. Värv müüdi lammutamiseks 1875. aastal.

11. Kuningavalli asukoht. 1583-85 ümberehitatud keskaegset linnatorni hakati hüüdma Kuningavalliks, 17. saj. I kolmandikul ehitati ümber uus-itaalia tüüpi bastioniks. Jäi lagunema pärast uue kaitseüsteemi rajamist 17. saj. lõpul.

12. Narva Hermanni linnus, ehitatud põhilises osas 14-16. saj. Liivi ordu poolt. Linnuse vanimad osad pärinevad Taani valitsusajast 18-19. saj. vahetusel.

13. Viies raveliin, 18. saj. I veerandil. Aluseks tegelikult Narva bastionid projekteerinud Erik Dahlbergi projekt. Ainuke raveliin, mis on osaliselt tänaseni säilinud.

14. Kuninga värava asukoht, 17. saj. lõpp. Rootslaste valitsusajale järgnenud Vene võimu ajal nimetati ümber Impeeraatori värvaks.

15. Liivavalli asukoht. Ehitati 1583-85 keskaegse linnamüüri kirdenurka, 17. sajandi I kolmandikul ehitati ümber uus-itaalia tüüpi bastioniks. Kaotas tähtsuse seoses uue kaitseüsteemi rajamisega 17. sajandi lõpul.

Uued bastionid

Hoolimata peaaegu poole sajandi jooksul tehtud investeeringutest Narva kaitseehitistesse oli Rootsi riik 17. sajandi keskel sunnitud tõdema, et kiiresti arenevale ründerelvastusele poleks Narva kindlustused suutnud vastu panna. Ja ehkki 1635. aastal loodud fortifikatsiooniteenistuse juhid koostasid järgneva neljakümne aasta jooksul kavasid Narva linna laiendamiseks ja uute bastionidega ümbrit-

semiseks, suudeti realselt tegelda vaid seniste kindlustuste parandamisega.

Ehitustegevus elavnes taas aastatel 1676-80, kui jõe poole ehitati uus Wrangeli

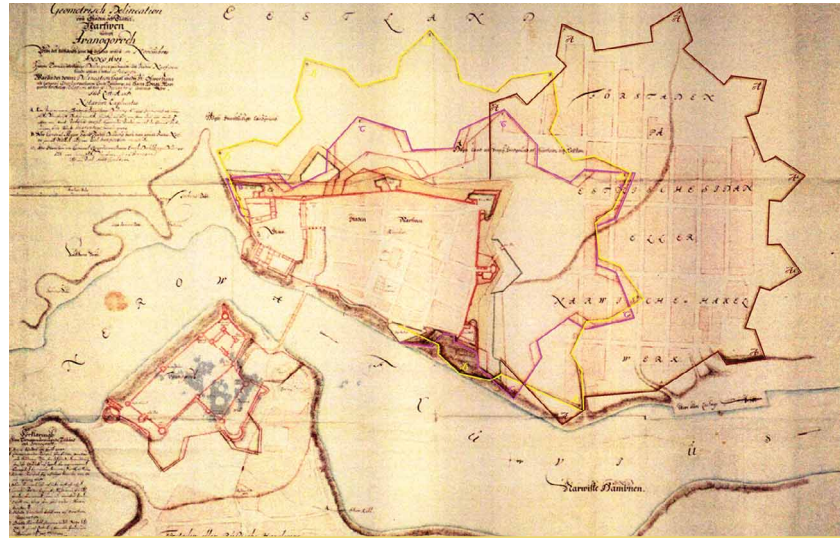
bastion, idasuunale avanev senine Ranavärav rekonstrueeriti ümber Uueks väravaks (hiljem kutsuti ka Pimeväravaks) ning põhja avanev Karjavärav kindlustati eraldi raveliini-laadse kantsiga. Kindlustusi täiendati kahurite jaoks ehitatud patareidega, üks neist ehitati muuhulgas ka linnuse kirdenurka, kus tänapäeval lehvib Eesti lipp.

Rootsi kuninga ülesandel inspekteeris 1681. aastal Narva kindlustusi tollane fortifikatsiooniteenistuse juht, väljapaistev sõjaväeinsener Erik Dahlberg. Oma kriitilises aruandes nimetab ta Narva kindlustusi ebarahuldavateks ning seni-seid uuendusplaan halvadeks või liiga kalliteks. Dahlberg esitas kuningale ka oma ettepanekud, millest ühe kuningas 1683. aastal ka kinnitas.

Rootsi riigitegelase, poliitiku, inseneri ja väepealiku Erik Dahlbergi (1625-1703) juhtimisel viidi 17. sajandi viimasel veerandil läbi paljude Rootsi linnade, nende hulgas ka Narva kindlustuste moderniseerimine.

Tegemist oli täiesti uue kaitsesüsteemiga. Senisele keskaegsele linnamüürile rajanevad kindlustused jäid Dahlbergi poolt kavandatud kaitsevööndi sisse ja kaotasid tegelikult oma funktsiooni. Vanast vööndist jäi nüüd endisele joonele vaid jõepoolne külg, põhja ja lääne suunal aga suurendati hoonestusala. Töödega alustati 1682. aastal tagasihoidlikult, kuid jätkati aasta-aastalt tõusvas tempos kuni Narva vallutamiseni venelaste poolt 1704. aastal. Ehkki ehitustöödega jäädi sõjale jalgu, jõuti suur osa Dahlbergi kavandatust siiski enne sõda valmis.

Bastionide ehitus nõudis Narva jaoks ennenägematuid ressursse: viimastel aastatel töötas ehitusel pidevalt 1500 meest, aastas kulutati üle 40 000 riigitaalrit (Tallinn sai aastast alla 20 000 taalrit, Tartu

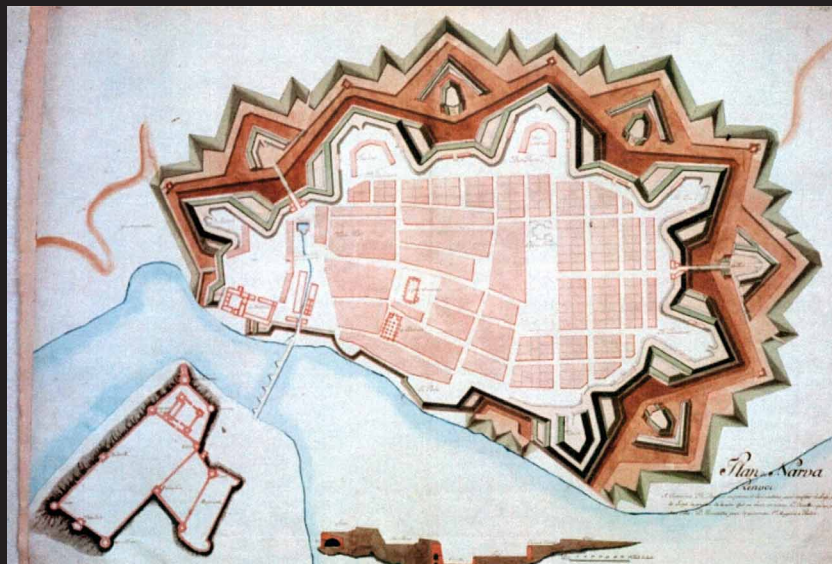
1681. aasta projektile on kantud Staeli (A, kastanpruun), Rodenburgi (B, kollane) ja Dahlbergi (C, violetne) ettepanekud Narva linna kindlustuste uuendamiseks. Võrreldes kahe esimesega, on realiseerimisele läinud Dahlbergi kava tagasihoidlikuma mahuga, odavam ja realistlikum.

ja Pärnu aga vaid kuni 7000 riigitaalrit). Kokku maksis Narva uute bastionide ehitamine ligi 900 000 riigitaalrit. Tänu

sellele kolossaalsetele kulutustele sai Narva endale ühe võimsaima kaitsesüsteemi tollases Põhja-Euroopas.

Bastionid seest ja väljast

Rootslased jõudsid valmis ehitada kuus bastionit ja lisaks neile bastionilaadse kindlustuse Spes (Lootus), mis asus linnuse lõunamüüri ees. Wrangeli bastionit ei jõutud ümber ehitada bastioniks Pax (Rahu). Ehkki nimi Pax on juurdunud ka rahvasuus, on tegelikult tänaseni tegemist algupärase Wrangeli bastioniga. Samuti ei jõutud valmis linnuse kirde-urka kavandatud poolbastionit nimega Justitia (Õiglus). Bastionide kaitseks kavandatud viiest raveliinist jõuti valmis ehitada kaks. Ehitamata jäi Triumphi ja

Erik Dahlbergi koostatud ja Narva bastionide ehitamisel aluseks võetud projekt 1685. aastast.

Fortuna vahele planeeritud läänevärv. See valmis alles 1822. aastal Vene võimu ajal. Värv asus samas kohas, kust Vene

poolt siseneja tuleb linna ka täna. Uus värv nimetati Peeter I väravaks ja sel sai oma nime ka Peetri plats.

Narva bastionid on Dahlbergi süsteemile omaselt kõrgete ja võimsate esiseintega ehk fassidega. Bastionide seintes asusid võlvidud käigud ehk kasematid linna kaitsjatele. Narva bastionides (väljaarvatud Gloria) on kasematid kahekorruselised, 2 meetrit laiad ja 2- 2,5 meetrit kõrged. Valgus pääseb kasematti laskeavadest, mis on ehitatud umbes iga 7 meetri järel, kahuritele laiemad ja püssidele kitsamad. Iga laskeaugu juurest saab alguse ventilatsioonilõõr, mille eesmärgiks oli kasematist püssirohuuitsu välja juhtida. Kasemattide välisseinte paksus on umbes 2 meetrit, lisaks sellele olid nad kaitsitud ka vallikraavi vastasküljel asuva muldvalliga, mis takistas kahurituld otse bastioni seina vastu suunamast. Kokku on bastionides

käikusid ja kasematte kogupikkusega üle 1,5 kilomeetri.

Rajatud bastionid ümbritseti vallikraaviga. Põhjasuunas ehitati uus värav – Kuningavärav, millest kujundati linna peavärav. Seda hakati 18. sajandil kutsuma Imperaatoriväravaks. Lisaks jäid vanadest väravatest alles Veevärav ja Uus värav (hiljem Pimevärav).

Tänaseni on bastionidest paremini säilinud just jõepoolses küljes asuvad bastionid Pax (tegelikult siis Wrangel), Victoria ja Honor, lisaks Vestervalli tänava lõpuosas asuv Gloria bastion, linnuse edelanurka jääv Fortuna bastion ning

Võlvidud kasematt Honori bastionis.

Peetri platsi lähedusse jääv Triumph'i bastioni lõunapoolne sein. Bastionit Fama pole säilinud, ehkki hoolikas vaatleja võib märgata linnamaastikus viiteid sellele kadunud bastionile. Honori, Victoria ja Gloria bastionide välisseintel on ka täna näha sissekäike kasemattidesse. Need on praegu varisemisohtlikud.

...kuni tänase päevani

Ehkki rootslased Põhjasõja esimeses kokkupõrkes 1700. aastal Narva lähisel venelasi võitsid, ei piisanud sellest sõja võitmiseks. 1704. aastal oli Peeter I Narva all tagasi ja alustas läbimurde ettevalmistamiseks jõe idakaldalt linna kindlustuste pommitamist. Pärast 10-päevast pommitamist langes Victoria ja Honori bastioni eskarpsein ehk esifassaad kokku ning venelased vallutasid 10. augustil tornijooksuga linna. Põhjuseks, miks veel tänagi oma mastaapsusega aukartust äratavad

bastionid linna kaitsta ei suutnud, oli Narva asupaik jõe ääres. Jõe tõttu polnud ruumi ehitada bastionide ette muldkindlustusi, mis muutis bastionide kõrged ja võimsad kiviseinad otsesihimisega kahuritule vastu kaitsetuks. Küllap mõistis seda ka Narva bastionid projekteerinud sõjandusinsener Erik Dahlberg, kuid paremat lahendust polnud kuskilt võtta.

Põhjasõjas võidukas Venemaa vallutas Eesti ja

sellega kaotas sisemaale jäänud Narva oma tegeliku strateegilise tähtsuse. Ehkki veel ligi poolteist sajandit seisis Narva Peterburi eelkindlustusena Venemaa kindluste nimekirjas, ei tekkinud kordagi reaalselt sõjalist vajadust. Küll aga renoveeriti seetõttu Põhjasõjas kannatada saanud bastionid ning ehitati valmis ka rootslastel pooleli jäänud raveliinid. Kui Narva 1863. aastal viimaks kustutati kindluste nimekirjast, ei osanud linn talle üle antud bastionidega esialgu suurt midagi peale hakata. Vaid Narva jõe poole jääval Vic-

Üleval: medal rootslaste võidu auks Narva all 1700. aasta 19-20. novembril toimunud lahingus.

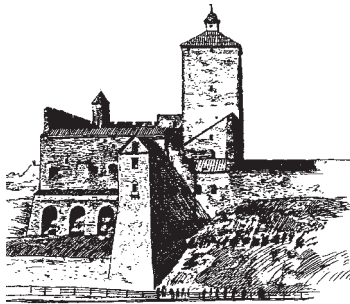
All: medal Narva vallutamise mälestuseks vene vägede poolt 9. augustil 1704.

toria bastionile asuti rajama parki, mis oma nime Pimeaed sai kõrval asunud Pimevärava järgi. Pimevärav ise aga lammutati pärast 1875. aastat. Pargi rajamine kaitseehitistele polnud tegelikult midagi originaalset, sama tegid sellel ajal paljud Euroopa linnad (Würzburg, Viin, Augsburg, Mainz, aga ka näiteks Tallinn ja Tartu). On ehk iroonilinegi, et kõige karmim oli saatus Narva ja

tema kaitseehitiste vastu 20. sajandi sõjas. Nõukogude lennurünnak 1944. aasta märtsis hävitas täielikult Narva barokse vanalinna, pidev kahurituli purustas Narva linnuse konvendihoone, Hermanni torni ja ka Lääne eelhoovis asunud rondeelid. Paremas seisukorras polnud ka Ivangorodi kindlus, mida omakorda tulistasid oma kahuritest sakslased. Narva linnuse renoveerimist

alustati 50-ndatel, Ivangorodi oma 60-ndatel aastatel ja tegelikult kestavad tööd veel seniajani mõlemas linnuses. Renoveeritud on ka bastioneid Victoria ja Pax.

Täna teenivad Narva kunagised sõjalised objektid linna elanikke ja külalisi: linnuses tegutseb Narva Muuseum, bastionidele rajatud park on aga armas-tatud jalutamise ja puhkuse koht.

Narva Hermanni linnus. Vasakult paremale: vaade idast 1939. aastal, 1960. aastatel ja tänapäeval.

Väljatöötatud projekti

“Narva kindlustusehitiste
tutvustamine väliskülastajatele”
raames, Narva Linnavalitsus
(www.narva.ee).

Kujundus: WebStar (www.webstar.ee).

Trükitud: AS Koit.

Tekstid: Andres Toode.

Fotod, joonised ja skeemid: Narva

Linnavalitsus ja Narva Muuseum.

Foto lk. 3 - Juri Škabara.

Narva Turismiinfokeskus: Puškini 13, 20309 Narva,
tel./fax +372 356 0184, narva@visitestonia.com või külasta
<http://tourism.narva.ee>

Virtuaalne rännak Narva Bastionidel:

<http://bastion.narva.ee>

Euroopa Liidu toetusel.

© Narva Linnavalitsus, 2008